

JOANNA BAUM ▶▶

Badaczka niezależna

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9794-3114>**To nie jest propaganda?**

[recenzja książki To nie jest propaganda. Przygody na wojnie z rzeczywistością]

This is not a propaganda?

[book review To nie jest propaganda. Przygody na wojnie z rzeczywistością]

Это не пропаганда?

[рецензия книги To nie jest propaganda. Przygody na wojnie z rzeczywistością]

Istnienie propagandy w masowej i politycznej komunikacji obecnie, w dobie kryzysu, wydaje się usprawiedliwione. Politycy, chcąc zachować lub przedłużyć swoją władzę, muszą kłamać, odbarwiać i ubarwiać. Do podobnych refleksji życie medialne społeczeństw pobudzało już w przeszłości. Ważną z punktu widzenia badań nad zjawiskiem książką wydaje się *How propaganda works* Jamesa Stanleya, w której streszczeniu autor przedstawia działalność polityczną państwa, ale i społeczeństwa, jako świadome i zbiorowe samookłamywanie w duchu słów: „Chociaż nie muszę podporządkowywać się celom mojej książki, niemożność ciągnie mnie pogląd, że dominującą ideologię należy traktować poważnie jako potencjalny czynnik sprawczy opinii mas. Nigdy nie bardzo popularne pojęcie fałszywej świadomości przypadło na szczególnie trudne czasy” (Stanley, 2016, s. 293)¹.

¹ Cytat oryg.: „Though I do not need to be for the purposes of my book, I am unf-

W recenzji wymienionej wyżej publikacji, opublikowanej w katalogu książkowym Wydawnictwa Princeton Philosophy z 2016 roku, czytamy: „Nasza dzisiejsza demokracja jest najeżona kampaniami politycznymi, lobbystami, liberalnymi mediami i komentatorami Fox News; wszyscy używają języka, aby wpływać na nasz sposób myślenia i rozumowania w sprawach publicznych. Mimo to wielu z nas uważa, że propaganda i manipulacja nie są dla nas problemem – nie w taki sposób, w jaki były dla społeczeństw totalitarnych połowy XX wieku” (*How propaganda works...*, 2021)².

W podobnym środowisku problemów współczesnych młodych i rozwijających się demokracji poszukuje Peter Pomerantsev. Wydana w polskim tłumaczeniu przez Wydawnictwo Krytyka Polityczna książka Petera Pomerantseva *To nie jest propaganda. Przygody na wojnie z rzeczywistością* (2020) to kolejna po *Jądrze dziwności. Nowej Rosji* (2020) publikacja tego autora, odnosząca się do sytuacji działaczy politycznych i społecznych w świecie współczesnych mediów oraz polityki Rosji kremlowskiej względem opozycji.

Autor zwraca uwagę na relacje liderów państw i ich bezpośrednich opozycjonistów oraz na to, jak negatywne lecz prawdziwe komentarze względem władzy i powiązanego z nią świata umieją sprzyjać rozbudowanym atakom hejterów, internetowych trolli, i w rezultacie doprowadzić do zmiany w zachowaniu dotychczas przychylnych sił ludzkich. Ataki te, zdaniem Pomerantseva, powodowane są w większości odwetem państwa lub podmiotów ponadpaństwowych względem kontrpropagandy, ewentualnie następują w wyniku coraz częstszych interwencji państw trzecich, takich jak Rosja, Chiny, USA.

W tym celu Pomerantsev powołuje się na wiele przykładów. Do wyciągnięcia wniosków służą mu odniesienia do polityki i biznesu na całym świecie: od Filipin i Rosji aż po Stany Zjednoczone i Meksyk. Swoją historię rozpoczyna

shionably drawn to the view that dominant ideology must be taken seriously as a potential causal factor on mass opinion. Never very popular, the notion of false consciousness has fallen upon particularly hard times”.

² Cytat oryg. „Our democracy today is fraught with political campaigns, lobbyists, liberal media, and Fox News commentators, all using language to influence the way we think and reason about public issues. Even so, many of us believe that propaganda and manipulation aren’t problems for us—not in the way they were for the totalitarian societies of the mid-twentieth century”.

od wspomnień rodziców o skrzywdzeniu i wygnaniu wraz z małym dzieckiem z ojczyzny przez reżim polityczny Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Ten element, jako powracający, przeplata dalej z wydarzeniami ze świata współczesnego, tylko bohaterowie stają się na emigracji politycznej coraz dojrzałszymi komentatorami życia politycznego kraju pochodzenia – Związku Radzieckiego.

Relację wszystkich bohaterów (również współczesnych polityków i opozycjonistów) autor buduje w sposób przemyślany tak, by nakierować przemyślenia i przeżywanie tekstu przez ludzi pozostających w strefie komfortu, poza konfliktami społecznymi i gospodarczymi, na problemy bohaterów(?), ofiarujących swoją służbę narodom na całym świecie. Niejednokrotnie relacjonuje sytuacje kontrowersyjne dla czytelnika, jak w przypadku opisów działań państwa filipińskiego wobec Marii Ressay – aktywistki społecznej i autorki oraz redaktorki tekstów portalu Rappler, którą szykanowano za otwarty sprzeciw wobec „brudnych” działań obecnego prezydenta Filipin Rodrigo Duterte w kampanii prezydenckiej i później. Kandydat, a później wieloletni prezydent kraju celowo propagował hasła walki z gangami i kartelami narkotykowymi, by jednocześnie powodować różne uliczne walki, starcia i strzelaniny, celem udokumentowania prowadzenia faktycznych działań w kierunku realizacji polityki oczyszczenia państwa, a także, jak uważa wielu, by przejąć to środowisko. To, co rozpoczęło się jako polityczna gra między rywalami reprezentującym stary porządek – Ferdinandem Marcosem i utożsamianym z nowym – Duterte, okazało się jedynie mistyfikacją.

Rappler, według Pomerantseva, próbował i próbuje tę mistyfikację regularnie upokorzyć, jednak dzięki rozbudowanym farmom trolli na całym świecie sam znalazł się w poważnym zagrożeniu, w stanie permanentnej wojny o egzystencję. Jego założycielka jest straszona i ciągnana po sądach (Pomerantsev, 2020, s. 19–38).

Autor rozbudowuje narrację także o kolejne epizody, których nie będę tu drobiazgowo przytaczać, m.in. historię wstydu współczesnych społeczeństw, polegającą na ukrywaniu działań wiodących działaczy politycznych świata, w tym Władimira Putina, Donalda Trumpa i innych, przez ich popleczników i osoby zależne ekonomicznie i zawodowo od reżimów (tysiący, a może milionów anonimowych pracowników farm trolli). Nikt nie wie ile ich jest, ponieważ również istnienie tych farm, głównie w krajach rozwijającym się

Wschodu, utrzymywane jest w głębokiej tajemnicy, a ich pracownicy podpisują umowy zobowiązujące do zachowania najwyższej klauzuli poufności³.

Autor, poza świadectwem osób, które miały odwagę się przeciwstawić, uzasadnia trafność swoich twierdzeń statystykami pochodzącymi z badań nad tekstami prasowymi czy światopoglądowymi w Internecie i komentarzami pod nimi. Reżimy wyraźnie budują narrację farm trolli m.in. poprzez schlebienie, zaufanie i obrażanie. Te stopnie spoufalenia z odbiorcami tekstów mogą być realizowane nawet maszynowo albo przez kolejne „szczeble” drabiny trollingowej – ludzi, którzy nawzajem o sobie nic nie wiedzą i których istnienie jest tłumione przez hierarchizację farm (zajmowanie różnych pięter biurowców, odmiennych pomieszczeń, gęstą strukturę, swoistą hierarchię poleceń służbowych).

Niewtajemniczonym trudno wykryć trolla. W związku z tym i czytelnicy, i władze, i autorzy artykułów często dają się wciągnąć w lawinę komentarzy, która wiedzie do powstania coraz bardziej absurdalnych wniosków. Często dopiero wówczas osoby zaangażowane w polemikę z komentatorem zdają sobie sprawę z oszustwa, jakiemu zostały poddane. Niejednokrotnie dopiero po wypowiedzeniu lub napisaniu słów, których mogą żałować. Tak właśnie działa trolling. Jednak to, że propaganda władzy komunikuje się poprzez trolle, wiedzie swoje korzenie ze wschodniej, socjalistycznej mentalności, którą obarczony jest *homo postsovieticus*. Istota, którą skrzywdził, krzywdzi i będzie krzywdził reżim Wschodu poprzez zależność jednostki od władzy.

W tym momencie mojego wywodu pozwolę sobie na powrót do elementu fabuły, którym jest przeplatanie realnych zjawisk w polityce w świecie rzeczywistym z historią rodziców autora – pisarza Igora i jego żony Liny, wypędzonych z Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Jest to ciekawy zabieg, głównie ze względu na zbieżność tematyki przedstawionych epizodów prześladowań działaczy różnych pokoleń, które w efekcie składają się na jedną zbiorową historię krzyku o wolność i jego tłumienia przez propagandę państwową.

Książka stanowi poniekąd dokumentację życia zawodowego Pomerantseva na Zachodzie (obecnie w Londynie). Autor poświęca się przede

³ Podobny przypadek w Rosji, pod Sankt Petersburgiem, opisał Pomerantsev w Części Pierwszej *Miasta Trolli* (Pomerantsev, 2020, s. 38–45).

wszystkim badaniom propagandy i rzeczywistości mediów społecznościowych, współlistnienia i wzajemnych zależności między tymi zjawiskami oraz spotkaniom z ludźmi, których problemy upolitycznienia mediów i mediów społecznościowych przede wszystkim dotyczą, czyli współczesnych działaczy opozycyjnych. Jednocześnie w końcowym fragmencie publikacji, rozmawiając z uczoną z Chińskiego Uniwersytetu w Hongkongu Angelą Xiao Wu, autor zdaje sobie sprawę, że to dopiero początek badań nad blogosferą i aktywnością w przestrzeni sieciowej, inicjowaną przez państwa i osoby prywatne. Tego typu zabiegi jako jedna z pierwszych wykorzystywała armia USA, podobno by przeciwdziałać terroryzmowi po wejściu do Iraku i Afganistanu. Wu obecnie twierdzi, że badania trzeba prowadzić bardziej globalnie, ale jednocześnie uświadamia rozmówcę, iż dopiero zainicjowano stosowanie takich metod.

Wciąż mało wiadomo o tym, jak przebiega centralizacja świata z udziałem Internetu i na ile faktycznie można odnieść kolejne przykłady do osobistych przeżyć autora z minionych dekad XX wieku. Jednocześnie stosuje on liczne porównania do tych czasów i mówi o tym, jak sam wykorzystuje swoją edukację w Szkole Europejskiej w Monachium oraz to, że obecnie mieszka w Londynie, gdzie styka się tak wiele kultur. Jak wygląda jego życie rodzinne po powrocie rodziców na tereny dawniej zależne od władz ZSRR (ojciec mieszka w Czechach, a matka – w Rosji) i w czasie wychowywania dwójki dzieci przez rodziców o zróżnicowanym pochodzeniu etnicznym.

Nietrudno odczuć, że Pomerantsev często oddaje się bardzo bezpośrednio krytyce władz Rosji, Chin i innych państw Wschodu. Krytykę tę prowadzi z punktu widzenia człowieka Zachodu, choć sam wyszydza to pojęcie, jako – według niego – już nieistniejące. Swoje wywody opiera na analizie opracowań uczonych związanych z zachodnim intelektualizmem, których publikacje wylicza głównie w odnośnikach na końcu książki (Pomerantsev, 2020, s. 255–265). Mało jest odwołań źródłowych, a jeśli się pojawiają, to w formie przypisów dolnych.

Wśród zalet tekstu Pomerantseva należy wyliczyć jasność i transparentność wywodu, łączenie interesujących wątków osobistych – biografia autora i jego rodziny – z codziennością mediów społecznościowych i przetworzeniem demokracji w polityce państw współczesnych przez Internet. Dodatkowo, silny nacisk należy położyć na znajomość tematu i ludzi nauki

analizujących zawiły świat mediów społecznościowych. Pośród ujemnych stron – koncentrację na prozachodnich badaczy, brak praktycznie odniesień do wschodnich tekstów kultury i blogosfery, które niejednokrotnie mogłyby dodać publikacji wydźwięk bardziej zglobalizowanego myślenia. Jeśli już pojawiają się odniesienia do rosyjskich mediów państwowych, to zawsze w negatywnym świetle⁴. Przydałoby się wprowadzić do tekstu różnicę zdań, by poszerzyć zakres oglądu Wschodu i Zachodu oraz ich wzajemnego spojrzenia na siebie. Różnica ta, moim zdaniem, została zbyt lekko zarysowana. Nieco prowokacyjny tytuł recenzji, którego użyłam, ma na celu częściowo zilustrować właśnie tę wadę.

Książka nie doczekała się do dnia dzisiejszego w Polsce i na świecie wielu ocen. Jedną z pochlebniejszych wystawił na swoim blogu *Zdaniem Szota Wojciech Szot*⁵. Krytyk i bloger uważa, że książkę warto przeczytać i zdaje się to pokrywać z mniemaniem anonimowych czytelników, na przykład na portalu *lubimyczytac.pl*. Dla mnie wielopodmiotowa historia opisana na łamach publikacji Wydawnictwa Krytyki Politycznej, w której autor powołuje się na przeżycia nam współczesnych „rewolucjonistów epoki późnego kapitalizmu”, obrazowała (mimo chęci Pomerantseva) interesujące zderzenie kultur Wschodu i Zachodu oraz pokazała to, jak mogą one współistnieć w dyskursie współczesnym, zdominowanym przez media społecznościowe, takie jak Twitter, Facebook, Instagram, TikTok i inne aplikacje popularne na całym świecie.

⁴ Podobne poglądy autor konsekwentnie powiela w wywiadach i na spotkaniach autorskich, dotyczących książki (*Przygody na wojnie...*, 2021; *Pomerantsev z Sierakowskim...*, 2021; Pomerantsev, 2021).

⁵ „Pomerantsev w kapitalnym stylu łączącym informacyjną jakość i reporterski dryg z autobiograficznymi wątkami pokazuje nam to, co ukryte za powłoką codziennej egzystencji. Przedstawia nam ludzi walczących z dezinformacją, rewolucjonistów epoki późnego kapitalizmu, tych, którzy zrozumieli, że epoka mediów społecznościowych i szybkich obrazków niesie nowe zagrożenia dla demokracji, wolności słowa i swobód obywatelskich. Nowoczesna demokracja poddana manipulacji może stać się skuteczną bronią wymierzoną we wszystkich wierzących właśnie w demokrację. (...)” (Szot, 2021).

DR JOANNA BAUM

Badaczka niezależna
asiabaum@gmail.com

Bibliografia

- How Propaganda Works* James Stanley. Pobrane z: <https://pdfs.semanticscholar.org/9e8e/9074504bb3cc44b6e6f96b8bb25341bbaa18.pdf>.
- Marszałek-Kawa, J., Plecka, D. (red.). (2018). *Leksykon wiedzy politologicznej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pomerantsev, P. (2020). *To nie jest propaganda. Przygody na wojnie z rzeczywistością*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyka Polityczna.
- Pomerantsev, P. (2020). *Jądro dziwności. Nowoczesna Rosja*. Warszawa: Wydawnictwo Czarne.
- Pomerantsev, P. (2021, 2 marca). Trollowanie „ku chwale ojczyzny”. *Krytyka Polityczna*. Pobrane z: <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/peter-pomerantsev-farma-trolli-rosja/>.
- Pomerantsev z Sierakowskim o Ameryce i Rosji. *Krytyka Polityczna*. (2021, 2 marca) Pobrane z: <https://wydawnictwo.krytykapolityczna.pl/blog/wydarzenie/pomerantsev-z-sierakowskim-o-ameryce-i-rosji>.
- Przygody na wojnie z rzeczywistością [rozmowa z Peterem Pomerantsevem]. *Krytyka Polityczna*. (2021, 2 marca). Pobrane z: <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/dawid-krawczyk-peter-pomerantsev-to-nie-jest-propaganda-wywiad/>.
- Stanley, J. (2016). *Precis of How Propaganda Works*. *Theoria*, 31(3), 287–294.
- Szot, W. (2021, 10 lutego). [RECENZJA] Peter Pomerantsev, *To nie jest propaganda. Przygody na wojnie z rzeczywistością*. *Zdaniem Szota*. Pobrane z: <https://zdaniem-szota.pl/3516-recenzja-peter-pomerantsev-to-nie-jest-propaganda-przygody-na-wojnie-z-rzeczywistoscia>.